

Příjmy a spravedlnost: tolerance české veřejnosti k příjmovým nerovnostem v roce 1992 a 1995*

BLANKA ŘEHÁKOVÁ**
Sociologický ústav AV ČR, Praha

Income and Justice: Tolerance of the Czech Society to Income Inequalities in 1992 and 1995

Abstract: The primary objective of the article is to find whether the Czech society considered income differences in 1995 as just and whether they changed their attitudes in comparison with 1992. Deserved incomes and the ratio of actual deserved incomes (as estimated) to deserved incomes for eleven occupations are analysed together with sex, age, education, political orientation, subjective and objective social position. It appears that distributive justice has become a topic which divides the Czech society and can cause tensions.

Sociologický časopis, 1997, Vol. 33 (No. 1: 69-86)

Když člověk posuzuje svůj vlastní příjem nebo příjmy druhých, nečiní tak jen na základě jeho směnné hodnoty, ale též na základě morálního úsudku, který je ovlivněn zejména názory na ideály spravedlnosti. Principy spravedlivého přidělování na mikroúrovni (tj. ty, které určují, jaký příjem je přiměřený pro nějakou jednotku, např. jednotlivce, rodinu, domácnost, která je popsána relevantními vlastnostmi), nabývají tři forem [Deutsch 1975, Leventhal 1976, Schwinger 1980]: Někteří lidé jsou přesvědčeni, že přidělování příjmů jednotkám by mělo kladně souviset s tím, jak jednotka přispěla k tomu, čeho dosáhla určitá sociální skupina, do které jednotka patří (princip zásluhovosti – the equity principle), jiní naopak věří, že by mělo být určováno potřebností jednotky (princip potřebnosti – the needs principle), a jsou tu ještě další, kteří se domnívají, že všechny jednotky by měly dostat stejně nebo alespoň skoro stejně (princip rovnosti – the equality principle). Tyto různé principy pak také operují s různými charakteristikami jednotek, tj. každý z nich považuje za relevantní odlišné druhy vlastností.¹

Na rozdíl od principů na mikroúrovni, principy na makroúrovni neoperují ani s charakteristikami jednotek, ani se souladem mezi charakteristikami a odměňováním jednotek. Na makroúrovni je hlavní důraz kladen na to, splňuje-li rozdělování příjmů požadavky spravedlnosti rozdělování [Cohen 1979]. Nejhrubší klasifikace principů sprave-

*) Tato práce vznikla v rámci projektu „Sociální trendy“, který vedl Petr Matějů a na nějž byl udělen Grantovou agenturou České republiky grant č. 403/96/K120, a „Sociální problémy, sociální politika a sociální struktury“, který vede Jiří Večerník a na nějž byl udělen Grantovou agenturou České republiky grant č. 403/96/0386.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Blanka Řeháková, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 24 22 09 79, l. 253, fax (02) 24 22 02 78, e-mail rehakova@mbx.cesnet.cz

¹) Vedle těchto morálních principů existuje i další, a sice princip nabídky a poptávky na trhu práce. Podle tohoto principu je mzda cenou, která stoupá, je-li na trhu práce nedostatek odborníků určité profese, popřípadě klesá, je-li jich přebytek. Tento ekonomický princip patří svou povahou též mezi mikroprincipy.

dlnosti na makroúrovni rozlišuje pouze mezi principem rovnosti (ten je tedy současně mikro i makro) a principem nerovnosti. Informativnější klasifikaci můžeme dostat např. tehdy, když budeme postulovat kontinuum rovnost-nerovnost.

Principy zásluhovosti a potřebnosti jsou v logické konzistenci s principem rovnosti uvažovaném na makroúrovni pouze tehdy, když přínosy a/nebo potřeby jsou mezi jednotlivci dané sociální skupiny stejně rozdělené. Ve všech ostatních případech jsou mikroprincipy zásluhovosti a potřebnosti konzistentní s makroprincipem nerovnosti.² Jak upozornil Brickman a další [1981], ačkoliv jsou mikro a makroprincipy koncepčně svázané, není pro člověka vždy jednoduché koordinovat důsledky, které plynou z volby určitého mikroprincipu s požadavky, které jsou důsledkem výběru určitého makroprincipu, a tak mezi nimi může docházet k menším i větším rozporům.

Spory, je-li spravedlivá rovnost nebo nerovnost, se vedou od nepaměti. Známy je např. už Aristotelův názor [Aristotle 1952], že stejná odměna lidem, kteří přispěli různým dílem, vyvolává sociální disharmonii. Tato hypotéza byla podpořena experimentálně např. pracemi Bergera a dalších [1972] nebo Messicka a Cookové [1983]. Nejčastějším argumentem pro ospravedlnění nerovností je, že příjem má mít roli motivace k investování do lidského i materiálního kapitálu a odměny za vynaložené úsilí. Jsou-li tato tvrzení správná a upřednostňujeme-li prosperitu před chudobou, pak jsou určité nerovnosti ospravedlnitelné.

Příjmové nerovnosti v bývalém Československu byly mimořádně malé a po dlouhou dobu téměř neměnné. Podle Večerníka [1991] se nivelizační trendy vyskytovaly ve třech vlnách, z nichž každá následující byla intenzivnější než předchozí. Již za druhé světové války němečtí okupanti preferovali z pochopitelných důvodů průmyslový sektor před službami a dělníky před intelektuály. Druhá vlna nastoupila ještě v roce konce války a jejím výsledkem bylo zvýšení příjmů nejnižších společenských vrstev. Nejdrastičtější byla ovšem vlna třetí na přelomu let čtyřicátých a padesátých, která způsobila úplné převrácení dřívějších příjmových relací. Jak dokládá J. Večerník, nejvyšší mzdy byly v roce 1953 v průmyslu, stavebnictví a dopravě, zatímco mzdy ve zdravotnictví a sociální péči, vědě, vzdělání a kultuře, což jsou hlavní oblasti intelektuální práce, klesly hluboko pod republikový průměr. Základní rysy příjmových nerovností, které se takto vytvořily, zůstaly v podstatě zachovány po příchodu třicet let.

Rovnostářská ideologie období socialismu ovšem u nás našla živnou půdu. Matějů a Vlachová [1995] vyslovili domněnku, že kořeny rovnostářské interpretace sociální spravedlnosti v české společnosti mohou sahát až do doby husitského hnutí, kdy se zrodil český protestantismus. Jejich kritik Havelka [1995] se domnívá, že zdrojem českého rovnostářství může být skutečnost, že česká společnost 19. století, kdy došlo k jejímu vzestupu, byla v důsledku pobělohorského vývoje sociálně neúplná, protože v ní chyběly anebo v ní málo působily některé třídy a vrstvy (např. zvláštní vrstva buržoazie, žijící a hromadící bohatství na základě vzdělání) a zejména národní šlechta. Connor [1979] uvádí tři hlavní zdroje, které zapříčinily, že poválečné Československo dosáhlo tak vysokého stupně příjmové nivelizace: (1) rozšířené rovnostářské cítění, silné socialistické a dělnické hnutí, nedostatek historického elitismu před nastolením socialismu sovětského typu; (2) vyšší úroveň dovedností a gramotnosti, která byla natolik hojná, že ji nebylo třeba

² Rovněž princip trhu je v logické konzistenci s makroprincipem rovnosti jen tehdy, je-li tržní hodnota všech jednotek stejná. Jinak je v konzistenci s makroprincipem nerovnosti.

uplácet; (3) potřeba nabídnout rovnost materiálního statusu za ztrátu demokracie a svobody.

Bez ohledu na výklad zdrojů českého rovnostářství, Československo roku 1989 patřilo k nejniveleizovanějším zemím na světě. Změny, které nastaly po listopadu 1989, otevřely cestu k tržní ekonomice, a tedy k jinému sociálně ekonomickému fungování příjmových nerovností. Do role vládnoucí ideologie se postupně prosazuje ideologie zásluhová, která tak po dlouhé době vytěšňuje ideologii rovnostářskou. Obyvatelstvo se dostalo poprvé za padesát let do situace, kdy se příjmové nerovnosti začaly zvětšovat, a to významně [viz Večerník 1992]. Nelze se proto divit, že platové rozdíly se stávají citlivým tématem. Zatímco v roce 1991 tvořily odpovědi, že rozdíly v příjmech jsou příliš velké 30,4 %, byl tento podíl v roce 1995 už 44,5 %. Podíl odpovědí, že rozdíly jsou příliš nebo spíše velké vzrostl z 69,5 % na 81,6 % [viz Matěju et al. 1996].

Cílem této práce je zjistit, zda veřejnost v České republice roku 1995

- a) se domnívala, že rozdíly v příjmech jsou opodstatněné v tom smyslu, že povolání, která vyžadují více vzdělání a dovedností, tj. kulturního či lidského kapitálu, by měla být odměňována více,
- b) byla zajedno ohledně výše zaslouženého příjmu pro různá povolání,
- c) měla soudržné názory na případný nesoulad mezi skutečnými (tak jak je odhadovala) a zaslouženými příjmy,
- d) změnila své cítění příjmových nerovností oproti stavu v roce 1992.

Posuzování spravedlnosti určitého přidělení nebo rozdělení příjmů je silně závislé na formulaci otázky. Arts, Hermkens a van Wijck [1991] ve své studii dokázali, že je-li otázka formulována v termínech příjmů směřujících k jednotkám, které mají určité potřeby a které vyvíjejí určité úsilí, jsou pak odpovědi založeny zejména na mikroprincipech spravedlnosti. Je-li otázka položena bez vztahu ke speciálním jednotkám, pak jsou soudy založeny hlavně na makroprincipech. Konečně, je-li otázka taková, že zahrnuje jak přidělení příjmu jednotkám, tak jeho důsledky pro celkové rozdělení příjmů, jsou aktivovány jak mikroprincipy, tak makroprincipy spravedlnosti. Vzhledem k tomu, co bylo řečeno výše o možné nekompatibilitě rozhodnutí provedených na základě mikroprincipu nebo makroprincipu spravedlnosti v různých kontextech, jsou otázky posledního typu proti těmto nekonzistencím odolné.

Otázky, o které se opírá naše analýza, jsou operacionalizací soudu, který v sobě zahrnuje jak mikroprincipy, tak makroprincipy. Týkájí se odhadu skutečného průměrného hrubého měsíčního příjmu a zaslouženého hrubého měsíčního příjmu v následujících profesích, které pokrývají celé rozpětí od nejnižšího až po nejvyšší status: kvalifikovaný dělník v továrně, obvodní lékař, prodávač v obchodním domě, ředitel velkého podniku, právník, vlastník malého obchodu, zemědělský dělník, majitel velké továrny, soudce Nejvyššího soudu, nekvalifikovaný dělník v továrně, ministr. Tato formulace nutí dotázaného více či méně vtěsnat rozdělení zasloužených příjmů, které by vzešlo z jeho uvažování na základě mikroprincipů spravedlnosti do hranic daných jeho makroprincipy spravedlnosti. Když totiž dotázaný přiděluje zasloužené částky k jednotlivým povoláním, váží takové charakteristiky, jako jsou nepříjemné pracovní podmínky, delší pracovní týden, nutnost přijímat závažná rozhodnutí, požadované vzdělání a zkušenosti, náklady spojené s výkonem povolání, jeho tržní cena apod., ale současně je veden svou představou o velikosti spravedlivého poměru mezi maximálním a minimálním příjmem.

Hypotézy

I přesto, že česká společnost tradičně inklinuje k rovnostářství a má za sebou čtyřicet let života v rovnostářském a antimeritokratickém socialistickém systému, se domníváme, že platí:

Hypotéza 1. Veřejnost měla v obou zkoumaných letech koherentní názory na příjmové nerovnosti a považovala jejich existenci za spravedlivou (tj. připouštěla nezanedbatelné rozdíly mezi zaslouženými příjmy).

Je ovšem docela dobře možné, že nešlo u každého o opravdovou změnu v myšlení, ale že to byl pouze důsledek toho, že rovnostářský princip začal být zpochybňován jak vládnoucími stranami, tak masovými médii a místo něho byl prosazován zásluhový princip.

Sotva lze předpokládat, že by uvnitř společnosti existovaly homogenní názory na hranici, za kterou jsou už nerovnosti považovány za nespravedlivé. Stačí si uvědomit, že redistributivní, netržní systém socialistického Československa působil ve prospěch méně kvalifikovaných, méně kompetentních a méně produktivních lidí, kteří mu za to poskytovali podporu [Machonin 1993]. Současně pro naši rychle se měnící společnost mohou být i tři roky už dost dlouhá doba na to, aby se tato hranice posunula, a to, jak ukázal Matějů et al. [1996], směrem k vyšším hodnotám. Tyto naše předpoklady zahrnuje:

Hypotéza 2. Veřejnost měla po oba roky rozdílné názory, jak by příjmové nerovnosti měly být velké. Tolerance k nerovnostem byla v roce 1995 významně větší než v roce 1992.

Hypotézy 3-8 se vztahují jen k roku 1995 a zahrnují předpoklady o postojích speciálních částí české společnosti k nerovnostem v příjmech. Ačkoliv rovnoprávnost žen a mužů byla a je formálně zajištěna, ženy byly vždy mnohem hůře placeny než muži. Jak dokumentuje Večerník [1991], v roce 1959 vydělávaly ženy 66 % průměrného platu mužů, v roce 1988 to nebylo více než 68 %. Tato skutečnost a předpoklad, že ženy mají více vyvinuté sociální citění, nás vedou k názoru, který formulujeme v následující hypotéze:

Hypotéza 3. Ženy byly méně tolerantní k příjmovým nerovnostem a obecně považovaly za zasloužené nižší příjmy než muži.

Pokud jde o vliv věku, různé teoretické koncepce vedou k protikladným hypotézám. Podle principu historického posunu směrem k egalitářství (the principle of an egalitarian Zeitgeist, [viz např. Robinson a Bell 1978]) jsou nerovnosti v historickém čase akceptovány stále méně, a proto by měli být mladší lidé více rovnostářští než starší. Existuje i alternativní hypotéza (efekt životního cyklu), podle které starší lidé mění své názory pomaleji než mladší, a tedy v kontextu našeho vývoje by měli být starší více rovnostářští než mladší. Ke stejnému závěru by vedl i princip ztrácejícího (the underdog principle, [viz opět Robinson a Bell 1978]), podle kterého ti, kteří ze stratifikačního systému získávají, považují za spravedlivé větší nerovnosti než ti, kteří ztrácejí. Jak ukázaly např. Řeháková a Vlachová [1995], jsou to právě mladí, kteří získali změnami po roce 1989 a starší, kteří naopak ztratili.

Bylo jistou specifikou našeho vývoje, že po roce 1948 byla preferována mladá generace (jak připomíná tehdejší slogan Komunistické strany Československa „mládí vpřed“) jen tak dlouho, pokud tehdejší mladá generace zůstala mladá. Jakmile přestala být mladá, byla preference mladých vystřídána preferencí pracujících na konci jejich pracovní aktivity, kdy příjmy posledních pěti let byly zásadně důležité pro výpočet výše dů-

chodů [Večerník 1991]. Jelikož stále přetrvávají velké rozdíly v příjmech mladých a starších, domníváme se, že mladší by měli navrhovat vyšší hladiny spravedlivých příjmů než starší. Výsledkem těchto úvah jsou následující dvě konkurenční hypotézy:

Hypotéza 4A. *Mladší lidé zvyšovali hladiny spravedlivých příjmů, ale současně byli více nakloněni principu rovnostářství než starší.*

Hypotéza 4B. *Čím byl člověk starší, tím menší nerovnosti považoval za spravedlivé a naopak.*

Finanční tíseň domácnosti jsme operacionalizovali podílem potřebného měsíčního příjmu a celkového čistého měsíčního příjmu domácnosti respondenta. Následující hypotéza snad nepotřebuje žádný komentář.

Hypotéza 5. *Čím větší finanční tíseň domácnosti, ve které člověk žil, tím menší nerovnosti považoval za spravedlivé a naopak.*

Hypotéza 6. *Dělníci byli méně tolerantní k nerovnostem než ostatní třídy, zatímco vyšší odborníci považovali za spravedlivé větší nerovnosti než ostatní.*

Tato hypotéza byla formulována v souvislosti s výše zmíněným principem ztrácejícího, neboť to byla právě dělnická třída, která nejvíce ztratila na svém postavení po roce 1989 [viz např. Řeháková a Vlachová 1995]. Podporuje ji ovšem i ten fakt, že lidé na nižších pozicích jsou méně tolerantní než lidé na pozicích vyšších.

Hypotéza 7A. *Čím kratší doba, po kterou se člověk vzdělával, tím menší nerovnosti považoval za spravedlivé a naopak.* (Opět souvislost s principem ztrácejícího.)

Pro úplnost uvádíme i alternativní hypotézu založenou na předpokladu fungování principu osvícení (the principle of enlightenment), který proklamuje, že se vzděláním přichází větší oddanost myšlence rovnosti [viz Robinson a Bell 1978]. Ačkoliv naše dosavadní zkušenost této hypotéze nepřeje, zřejmě proto, že příjmy osob se středním a zejména vysokoškolským vzděláním byly po léta udržovány záměrně nízké, existují země a období, kdy byla potvrzena (např. Anglie v roce 1975, [jak dokumentuje již několikrát citovaná práce Robinson a Bell 1978]).

Hypotéza 7B. *Čím vyšší vzdělání, tím menší nerovnosti byly považovány za legitimní a naopak.*

V České republice je po roce 1989 zásluhový princip prosazovaný vládnoucí politickou elitou a dostává se postupně do pozice vládnoucí ideologie. Lze tedy očekávat, že lidé, kteří podporovali pravicové vládnoucí strany, podporovali i jejich ideologii. Naopak lidé, kteří s nostalgií vzpomínali na socialistickou éru, se ztotožňovali spíše s myšlenkou rovnosti a hledali pro ni podporu u opozičních levicových stran. Proto se domníváme, že platí:

Hypotéza 8. *Lidé politicky vpravo považovali za legitimní větší nerovnosti než lidé levicově orientovaní.*

I když očekáváme, že se mezi roky 1992 a 1995 zvětšila tolerance k nerovnostem v příjmech různých statusových kategorií (viz hypotézu 2), skutečné rozdíly, zejména mezi nízkými a vysokými příjmy, rostly tak rychle [viz Matějů et al. 1996], že předpokládáme významné zvýšení pocitu nespravedlivosti měřeného podle G. Jasso [1978] jako $\ln$ (poměr mezi odhady skutečného vysokého a nízkého příjmu / poměr mezi zaslouženým vysokým a nízkým příjmem), kde $\ln$ označuje přirozený logaritmus.

Hypotéza 9. *Pocit, že skutečný vztah (subjektivně vnímaný a odhadovaný) mezi nízkými a vysokými příjmy je nespravedlivý, mezi roky 1992 a 1995 zesílil.*

Z důvodů, které jsme už uvedli v komentářích u hypotéz 4A, 7A, 8 a 5 se rovněž nabízí

Hypotéza 10. *Pocit, že skutečný vztah (subjektivně vnímaný a odhadovaný) mezi nízkými a vysokými příjmy je nespravedlivý, byl v roce 1995 tím silnější, čím byl člověk mladší, méně vzdělaný, levicověji orientovaný a čím větší finanční tísní byl vystaven.*

Data a metody

Data pocházejí z výzkumů *Sociální nerovnosti* (Sociologický ústav ČSAV a STEM, říjen 1992, velikost souboru 678) a *Sociální spravedlnost* (Sociologický ústav AV ČR a STEM, září 1995, velikost souboru 1246).³ Otázky týkající se skutečných a zasloužených příjmů byly v obou výzkumech položeny naprosto identicky: „Odhadněte, jaký mají průměrný hrubý měsíční příjem následující profese.“, „A kolik by podle Vás lidé v těchto profesích měli měsíčně vydělávat hrubého (nehledě na to, kolik ve skutečnosti dostávají)?“. Zdůrazňujeme, že nepracujeme se skutečnými průměrnými příjmy jednotlivých profesí, ale s jejich odhady, tak jak je lidé vnímali. Podle našeho názoru to jsou hlavně tyto subjektivní odhady, nikoliv objektivní údaje, jež veřejnost většinou nezná, které formují názory na příjmové nerovnosti, a je proto v tomto kontextu irelevantní, zda odhady odpovídají skutečnosti či nikoliv.⁴

Jak je dobrým zvykem při studiu příjmových nerovností, pracujeme s přirozeným logaritmem příjmu, což má své opodstatnění jak z důvodů obsahových (pokud jde o příjmy, lidé uvažují spíše poměrově než v absolutních rozdílech [viz např. Becker 1975]), tak analytických (rozdělení logaritmovaného příjmu se shoduje s normálním rozdělením lépe než rozdělení netransformovaného příjmu). K analýze používáme jen obecně známé metody jako jsou t-test, analýza rozptylu, faktorová analýza (rotace varimax, extrakce faktorů analýzou hlavních komponent) a lineární regrese (spolu s diagnostikou kolinearit). Proměnné, které vystupují v regresní analýze (s metodou výběru proměnných po krocích a se zahrnutím případů po dvojicích) v roli nezávislých (vysvětlujících) a závislých (vysvětlovaných), uvádí tabulka A. Pojmy nízké, střední a vysoké statusové kategorie, které se v ní vyskytují, jsou podrobně vysvětleny a zdůvodněny v části Výsledky.

³) Výzkum *Sociální spravedlnost 1995* byl součástí projektu „Změny sociální a ekonomické nerovnosti a sociální politika v procesu transformace“, který vedli Petr Matějů a Jiří Večerník. Na tento projekt udělila Grantová agentura České republiky grant č. 403/93/0622. Výzkum *Sociální nerovnosti 1992* vznikl na základě účasti v International Social Survey Programme (ISSP).

⁴) Pro zajímavost uvádíme několik srovnání odhadovaných a objektivních průměrných měsíčních příjmů (Zdroj: Informační systém o průměrných výdělcích. III. čtvrtletí 1995, Trexima 1995). Obvodní lékař: odhad byl v září 1995 13 615 Kč, objektivní skutečnost pro lékaře a ordináře (kromě zubních) byla 11 202 Kč. Prodavač v obchodním domě: odhad byl 5 700 Kč, objektivní skutečnost pro prodavače v obchodech byla 5 660 Kč. Ředitel velkého podniku: odhad byl 41 648 Kč, objektivní skutečnost byla 47 649 Kč. Zemědělský dělník: odhad byl 6 149 Kč, objektivní skutečnost byla 4 155 Kč. Právník: odhad byl 28 530 Kč, objektivní skutečnost pro právníky, právní poradce a právní čekatele (mimo advokacii a soudnictví) 18 820 Kč. Rozdíl u poslední skupiny je zřejmě způsoben tím, že skupina, pro kterou známe objektivní údaj, zahrnuje i právní čekatele a nezahrnuje advokáty.

Tabulka A. Seznam proměnných regresní analýzy

Označení	Popis	Hodnoty
<i>Nezávislé proměnné</i>		
SEX	pohlaví	1 muži, 0 ženy
VĚK	věk	jednotkou je pět let
VZD	vzdělání	měřené v rocích školní docházky, jednotkou je rok
POLOR	politická orientace	desetibodová škála odleva doprava
SOC	subjektivní sociální postavení	desetibodová škála od nejnižšího do nejvyššího
DOM	podíl měsíčního příjmu, který by domácnost potřebovala, a celkového čistého měsíčního příjmu domácností respondenta	pohybuje se od 0,4 do 4,0 a jednotkou jsou dvě desetiny
VODB	vyšší odborníci	1 vyšší odborníci, 0 ostatní
NODB	nižší odborníci	1 nižší odborníci, 0 ostatní
RUT	rutinní nemanuální	1 rutinní nemanuální, 0 ostatní
SAMOST	samostatně výdělečně činní	1 samostatně výdělečně činní, 0 ostatní
MISTR	mistři	1 mistři, 0 ostatní
KVALD	kvalifikovaní dělníci	1 kvalifikovaní dělníci, 0 ostatní
<i>Závislé proměnné</i>		
lnZPN	přirozený logaritmus zaslouženého příjmu nízké statusové kategorie	spojitá proměnná
lnZPS	přirozený logaritmus zaslouženého příjmu střední statusové kategorie	spojitá proměnná
lnZPV	přirozený logaritmus zaslouženého příjmu vysoké statusové kategorie	spojitá proměnná
ln(ZPV/ZPN)	přirozený logaritmus poměru zaslouženého příjmu vysoké a nízké statusové kategorie	spojitá proměnná
ln(ZPV/ZPS)	přirozený logaritmus poměru zaslouženého příjmu vysoké a střední statusové kategorie	spojitá proměnná
ln(ZPS/ZPN)	přirozený logaritmus poměru zaslouženého příjmu střední a nízké statusové kategorie	spojitá proměnná
ln((SPV/SPN)/(ZPV/ZPN))	přirozený logaritmus (poměr mezi odhady skutečného vysokého a nízkého příjmu ku poměru mezi zaslouženým vysokým a nízkým příjmem)	spojitá proměnná

Je samozřejmé, že jsme zvažovali a zkoušeli i jiné proměnné v roli vysvětlujících, jako jsou příjem respondenta, příjem domácnosti nebo počet podřízených, a namísto levoprávního kontinua jsme experimentovali s identifikací se stranami. Tím, že jsme nakonec zvolili poměr potřebného a skutečného příjmu domácnosti, jsme oslabili roli subjektivní

sociální pozice (kupodivu kolinearita se mezi nimi neprojevila), která se v kombinaci s prostými příjmy uplatňovala pochopitelně více, ale závěry zůstaly stejné. Počet podřízených nebyl významným prediktorem v žádné kombinaci, a proto byl posléze vyloučen a levoprávé kontinuum se ukázalo být mnohem lepším prediktorem, než identifikace s politickou stranou.

Výsledky

Jak jsme předpokládali (hypotéza 1), normy týkající se příjmových nerovností v České republice existují. Veřejnost neodpovídala na dané otázky nahodile, o čemž svědčí hodnoty korelací a jejich jasná struktura sumarizovaná ve faktorové analýze (viz tabulky 1A, 1B). V obou letech se profese rozpadly do tří skupin: nízký status (nekalifikovaný dělník v továrně, zemědělský dělník, kvalifikovaný dělník v továrně, prodáváč v obchodním domě), střední status (vlastník malého obchodu, obvodní lékař), vysoký status (ředitel velkého podniku, právník, majitel velké továrny, soudce Nejvyššího soudu).

Tabulka 1A. Korelační koeficienty mezi logaritmovanými zaslouženými příjmy a faktorová struktura (rok 1992)

Nekvalif. dělník	...																	,02	,84
Zeměděl. dělník	,60																	,12	,85
Kvalifik. dělník	,63	,71																,23	,85
Prodáváč	,63	,62	,67															,24	,81
Vlastník obchodu	,20	,37	,38	,34														,58	,32
Obvodní lékař	,32	,37	,48	,50	,42													,64	,43
Ministr	,09	,11	,20	,21	,35	,46												,78	,00
Právník	,25	,33	,35	,37	,50	,63	,51											,76	,28
Soudce Nejv. soudu	,17	,20	,29	,32	,44	,60	,68	,69										,88	,12
Ředitel podniku	,17	,24	,35	,33	,43	,55	,63	,64	,72									,85	,15
Majitel továrny	,07	,18	,26	,25	,51	,37	,51	,44	,62	,65	...							,77	,06

Tabulka 1B. Korelační koeficienty mezi logaritmovanými zaslouženými příjmy a faktorová struktura (rok 1995)

Nekvalif. dělník	...															-0,02	,78
Zeměděl. dělník	,45															,07	,77
Kvalifik. dělník	,54	,51														,19	,79
Prodávče	,45	,53	,53													,18	,77
Vlastník obchodu	,24	,32	,30	,34												,56	,37
Obvodní lékař	,22	,21	,38	,35	,32											,52	,37
Ministr	,05	,07	,17	,17	,34	,33										,74	,02
Právník	,10	,18	,24	,24	,45	,46	,46									,77	,15
Soudce Nejv. soudu	,07	,13	,22	,21	,38	,41	,57	,63								,82	,07
Ředitel podniku	,08	,14	,25	,21	,42	,42	,53	,57	,58							,82	,09
Majitel továrny	,05	,14	,21	,18	,46	,25	,46	,44	,54	,65	...					,76	,06

Výsledky faktorové analýzy ukazují, že názory týkající se spravedlivého odměňování povolání nízkého statusu jsou dobře zachyceny pomocí zprůměrovaných názorů na příjmy čtyř povolání nízkého statusu. Norma pro povolání nízkého statusu proto bude dále charakterizována přirozeným logaritmem geometrického průměru spravedlivých příjmů

nekvalifikovaného, zemědělského a kvalifikovaného dělníka a prodavače, tj. aritmetickým průměrem z logaritmu spravedlivých příjmů těchto čtyř povolání. Obdobně pro povolání středního a vysokého statusu. Tento přístup je výhodný ze dvou důvodů: jednak redukuje náhodnou chybu měření a jednak umožňuje zobecnění [viz Kelley a Evans 1993]. Analogicky budeme pracovat i s odhady skutečných příjmů, neboť příslušné faktorové analýzy rozdělily profese naprosto stejně (výsledky jsou k dispozici u autora).

Tabulky 2A-2C dokumentují, že se potvrzuje i naše další domněnka (hypotéza 2), že veřejnost nebyla ani v roce 1992, ani v roce 1995 zajedno v tom, jak by se měly spravedlivé příjmy mezi statusovými kategoriemi odlišovat. Všimneme-li si např. podrobněji spravedlivého poměru vysokých a nízkých příjmů, pak musíme konstatovat, že princip rovnosti neměl žádnou podporu ani v jednom ze sledovaných roků. Toto platí i v případě, když rozvolníme pojem „rovnost“ až do velikosti poměru 1,5. Zastánců takového rovnosti bylo v roce 1992 pouze 6,5 % a v roce 1995 dokonce jen 2,6 %. Nezanedbatelnou podporu už měl ale názor, že vysoký příjem by měl být maximálně dvojnásobkem nízkého: 21,1 % v roce 1992, 11,0 % v roce 1995. Značnou podporu měly i názory z druhého konce, a sice, že příjmy vysoké statusové kategorie by měly být víc než pětinasobkem příjmů nízké statusové kategorie: 16,0 % v roce 1992 a dokonce 25,2 % v roce 1995. Zdá se tedy, že česká společnost ušla pěkný kousek na cestě od rovnostářství. Z tabulky 2D vyplývá, že se zvětšila tolerance veřejnosti k příjmovým nerovnostem mezi profesními kategoriemi s vysokým a nízkým statutem, a rovněž tak mezi profesními kategoriemi se středním a nízkým statutem (tento závěr je samozřejmě viditelný i v tabulkách 2A-2C, zde byl navíc potvrzen t-testem o průměrech příslušných rozdělení).

Tabulka 2A. Rozdělení a distribuční funkce (v %) zkategorizované proměnné „geometrický průměr ze spravedlivých příjmů povolání vysokého statusu / geometrický průměr ze spravedlivých příjmů povolání nízkého statusu“ v roce 1992 (n = 582) a 1995 (n = 911).

příjem různých úrovní statusu	1992		1995	
	rozdělení	distribuční funkce	rozdělení	distribuční funkce
vysoký menší než nízký	0,2	0,2	0,2	0,2
stejný	0,5	0,7	0,0	0,2
vysoký x-krát větší než nízký	0,3	1,0	0,3	0,5
$x \in (1,0; 1,2)$				
vysoký x-krát větší než nízký	3,6	4,6	1,4	1,9
$x \in (1,2; 1,5)$				
vysoký x-krát větší než nízký	10,0	14,6	6,5	8,4
$x \in (1,5; 2,0)$				
vysoký x-krát větší než nízký	26,8	41,4	23,8	32,2
$x \in (2,0; 3,0)$				
vysoký x-krát větší než nízký	42,6	84,0	42,5	74,7
$x \in (3,0; 5,0)$				
vysoký více než pětinasobek nízkého	16,0	100,0	25,2	99,9

Tabulka 2B. Rozdělení a distribuční funkce (v %) zkategorizované proměnné „geometrický průměr ze spravedlivých příjmů povolání vysokého statusu / geometrický průměr ze spravedlivých příjmů povolání středního statusu“ v roce 1992 (n = 576) a 1995 (n = 912).

příjem různých úrovní statusu	1992		1995	
	rozdělení	distribuční funkce	rozdělení	distribuční funkce
vysoký menší než střední	3,0	3,0	1,9	1,9
stejný	1,2	4,2	0,0	1,9
vysoký x-krát větší než střední $x \in (1,0; 1,2)$	5,6	9,8	5,0	6,9
vysoký x-krát větší než střední $x \in (1,2; 1,5)$	17,5	27,3	15,8	22,7
vysoký x-krát větší než střední $x \in (1,5; 2,0)$	31,1	58,4	34,3	57,0
vysoký x-krát větší než střední $x \in (2,0; 3,0)$	32,1	90,5	30,8	87,8
vysoký x-krát větší než střední $x \in (3,0; 5,0)$	8,0	98,5	10,7	98,5
vysoký více než pětinašobek středního	1,6	100,1	1,4	99,9

Tabulka 2C. Rozdělení a distribuční funkce (v %) zkategorizované proměnné „geometrický průměr ze spravedlivých příjmů povolání středního statusu / geometrický průměr ze spravedlivých příjmů povolání nízkého statusu“ v roce 1992 (n = 631) a 1995 (n = 1011).

příjem různých úrovní statusu	1992		1995	
	rozdělení	distribuční funkce	rozdělení	distribuční funkce
střední menší než nízký	1,9	1,9	1,1	1,1
stejný	0,5	2,4	0,0	1,1
střední x-krát větší než nízký $x \in (1,0; 1,2)$	7,0	9,4	2,5	3,6
střední x-krát větší než nízký $x \in (1,2; 1,5)$	25,0	34,4	15,5	19,1
střední x-krát větší než nízký $x \in (1,5; 2,0)$	36,8	71,2	42,0	61,1
střední x-krát větší než nízký $x \in (2,0; 3,0)$	23,3	94,5	31,4	92,5
střední x-krát větší než nízký $x \in (3,0; 5,0)$	3,8	98,3	6,7	99,2
střední více než pětinašobek nízkého	1,7	100,0	0,8	100,0

Tabulka 2D. Aritmetické průměry proměnných logaritmus poměru zaslouženého příjmu vysoké a nízké, vysoké a střední, střední a nízké statusové kategorie a hodnoty statistiky t pro testování rozdílu mezi rokem 1992 a 1995

Proměnná	1992	1995	t
ln(ZPV/ZPN)	1,200	1,311	4,290***
ln(ZPV/ZPS)	0,639	0,672	1,626
ln(ZPS/ZPN)	0,565	0,645	4,495***

Symbol *** označuje, že hodnota statistiky je významná na hladině 0,001.

Z tabulek 3A, 3B plyne potvrzení hypotézy 3: muži zvedali příjmy nízkých, středních i vysokých statusových kategorií a byli rovněž tolerantnější v otázce poměrů vysokých a nízkých, resp. středních příjmů. Mezi názory mužů a žen nebyl významný rozdíl pouze v případě vztahu zasloužených příjmů středních a nízkých statusových kategorií. Znamená to tedy, že ženy považovaly za zasloužené poněkud nižší částky než muži a byly rovněž rovnostářšší.

Tabulka 3A. Koefficienty v regresních rovnicích pro proměnné logaritmus zaslouženého příjmu nízké, střední a vysoké statusové kategorie (lnZPN, lnZPS, lnZPV).

	lnZPN	lnZPS	lnZPV
VĚK	-0,001**	-0,001*	-
SEX	0,038**	0,037*	0,134****
VZD	-	-	0,017**
DOM	0,101****	-	-
POLOR	-	0,010***	0,033****
VODB	-	0,094***	0,148***
MISTR	-	-	0,144**
KVALD	-	-	-0,096**
SOC	-	0,010*	-
KONSTANTA	8,853****	9,523****	9,785****
Koef. determinace	0,049	0,030	0,098

Symbole *, **, ***, **** označují po řadě významnosti na hladině α , kde $0,05 < \alpha \leq 0,1$; $0,01 < \alpha \leq 0,05$; $0,001 < \alpha \leq 0,01$; $\alpha \leq 0,001$.

Tabulka 3B. Koeficienty v regresních rovnicích pro proměnné logaritmus poměru zaslouženého příjmu vysoké a nízké, vysoké a střední, střední a nízké statusové kategorie ($\ln(\text{ZPV}/\text{ZPN})$, $\ln(\text{ZPV}/\text{ZPS})$, $\ln(\text{ZPS}/\text{ZPN})$) a logaritmus (poměr mezi odhady skutečného vysokého a nízkého příjmu ku poměru mezi zaslouženým vysokým a nízkým příjmem ($\ln((\text{SPV}/\text{SPN})/(\text{ZPV}/\text{ZPN}))$)

	$\ln(\text{ZPV}/\text{ZPN})$	$\ln(\text{ZPV}/\text{ZPS})$	$\ln(\text{ZPS}/\text{ZPN})$	$\ln((\text{SPV}/\text{SPN})/(\text{ZPV}/\text{ZPN}))$
VĚK	0,002*	0,002**	-	-0,002**
SEX	0,089***	0,084***	-	-
VZD	0,021***	0,022***	0,010**	-0,023****
DOM	-0,094**	-	-0,070***	0,285****
POLOR	0,035****	0,024****	0,012**	-0,040****
VODB	0,095*	-	-	-
MISTR	-	0,107*	-	-
KVALD	-0,097**	-	-	-
KONSTANTA	0,837****	0,110	0,537****	0,796****
Koef. determinace	0,093	0,066	0,027	0,128

Symbole *, **, ***, **** označují po řadě významnosti na hladině α , kde $0,05 < \alpha \leq 0,1$; $0,01 < \alpha \leq 0,05$; $0,001 < \alpha \leq 0,01$; $\alpha \leq 0,001$.

Z regresní analýzy dále vyplývá, že čím mladší člověk, tím vyšší příjem považoval za zasloužený pro nízké a střední statusové kategorie, zatímco názor na výši zaslouženého příjmu vysoké statusové kategorie se s věkem významně neměnil. Rovněž platilo, že čím mladší člověk, tím menší nerovnosti akceptoval, alespoň mezi vysokou a nízkou, resp. střední příjmovou skupinou. Hypotéza 4A se tedy v podstatě potvrdila, konkurenční hypotéza 4B nikoliv. Závislosti však nebyly příliš silné, možná je to tím, že proti sobě opravdu působily opačné principy, které se ve výsledku zeslabovaly, až rušily: v jednom směru to mohl být princip ztrácejícího a efekt životního cyklu, v druhém směru to mohl být princip historického posunu směrem k egalitářství, ale také skutečnost, že starší lidé jsou smířlivější, rezignovanější, zatímco mladí jsou radikálnější v situacích, kdy se jim něco nelíbí.

Z tabulky 4, která zachycuje průměrné hodnoty proměnné $\ln$ (skutečný příjem / spravedlivý příjem), tedy proměnné, která měří pocit nespravedlnosti [viz Jasso 1978] pro všech jedenáct profesí v roce 1992 a 1995 je zřejmé, že okolnosti nahrávaly radikálnějšími reakcím. Čím menší záporné hodnoty, tím větší pocit nespravedlnosti v tom smyslu, že daná profese byla odměňována podle názoru dotazovaných méně, než zaslouží, čím větší kladné číslo, tím větší pocit nespravedlnosti v tom smyslu, že daná profese byla odměňována více, než zaslouží, nula znamená, že skutečný příjem byl zasloužený. V roce 1992 měl spravedlivý příjem jen ředitel a soudce, v roce 1995 nikdo. Neshoda mezi skutečným a zaslouženým příjmem nekvalifikovaného dělníka, kvalifikovaného dělníka, prodáváče a obvodního lékaře se sice zmenšila, ale i v roce 1995 dostávali méně, než by si byli zasloužili. Nesoulad mezi skutečným a zaslouženým příjmem se nezměnil pro zemědělského dělníka, obchodníka a ministra. První dva jmenovaní měli menší příjmy, než by byli zasloužili, ministr měl více. Nepoměr mezi skutečným a zaslouženým příjmem vzrostl pro ředitele, soudce a majitele továrny a v roce 1995 byly označeny příjmy všech za nespravedlivě vysoké. Nesoulad mezi skutečným a zaslouženým pří-

jmem pro právníka změnil znaménko: zatímco v roce 1992 dostával právník méně, než by byl zasloužil, v roce 1995 tomu bylo naopak. Zajímavé je také zjištění, že v roce 1995 se zkoumané profese, nazírané z hlediska nespravedlnosti odměňování, rozpadly do stejných tří statusových skupin, jako když byly posuzované z hlediska výše spravedlivých příjmů. Tento fakt odhalila faktorová analýza (k dispozici u autora), ale naznačuje ho i tabulka 4. V roce 1992 tomu tak nebylo.

Tabulka 4. Průměry proměnné ln (skutečný příjem/zasloužený příjem) pro jednotlivé profese v roce 1992 a 1995 a hodnoty statistiky t pro testování rozdílů mezi uvedenými roky

	1992	1995	t
Nekvalif. dělník	-0,3407	-0,2995	2,5114**
Zeměděl. dělník	-0,4483	-0,4259	1,1095
Kvalifik. dělník	-0,3884	-0,3075	5,9014***
Prodávč	-0,3675	-0,3002	4,5265***
Vlastník obchodu	-0,1371	-0,0983	1,5958
Obvodní lékař	-0,3633	-0,2441	5,5940***
Ministr	0,3222	0,3087	-0,4459
Právník	-0,1018	0,1452	9,0368***
Soudce Nejv. soudu	-0,0106	0,0897	4,1057***
Ředitel podniku	0,0068	0,1797	6,7266***
Majitel továrny	0,1728	0,3776	5,9302***

Symbole *, **, *** označují po řadě významnosti na hladině α , kde $0,01 < \alpha \leq 0,05$; $0,001 < \alpha \leq 0,01$; $\alpha \leq 0,001$.

Efekt velikosti finanční tísně domácnosti (viz hypotézu 5) se plně potvrdil všude tam, kde se soudy týkaly nízké statusové kategorie, tj. u výše jejího zaslouženého příjmu a u vztahu mezi zaslouženými příjmy vysoké, resp. střední a nízké statusové kategorie. Pokud se v úvahách nízká statusová kategorie explicitně nevyskytovala, vliv velikosti finanční tísně domácnosti nebyl významný.

Role vzdělání byla taková, jak jsme ji formulovali v hypotéze 7A: čím méně let strávených vzděláním, tím menší příjmové nerovnosti byly považovány za legitimní a naopak. Dále se ukázalo, že přímý vztah existoval i mezi vzděláním a výší zaslouženého příjmu vysoké statusové kategorie. Pro ostatní statusové kategorie nebyl významný vztah prokázán. Princip osvícení, pokud funguje i v naší společnosti, je tedy zatím mnohem slabší než princip ztrácejícího.

Mezi vysvětlující proměnné jsme zařadili jak vzdělání, tak třídu, protože mezi těmito dvěma proměnnými nebyly silné vztahy (což lze doložit korelacemi a též diagnostikou kolinearit v lineárních regresích, které jsou k dispozici u autora). Z třídních proměnných se ukázaly jako důležité jen vyšší odborník (VODB), kvalifikovaný dělník (KVALD), mistr a nižší technik (MISTR), což znamená, že rozdíly v názorech mezi nekvalifikovanými dělníky, zemědělskými dělníky, samostatně výdělečně činnými, rutinními nemanuálními a nižšími odborníky se neprokázaly jako významné (samozřejmě při kontrole ostatních proměnných, což platí pro všechny vysvětlující proměnné ve všech regresních rovnicích, aniž jsme to zvláště zdůrazňovali). Vyšší odborníci v porovnání s ostatními navrhovali vyšší zasloužený příjem pro střední a vysoké statusové kategorie (u vysoké se od nich nelišili mistři a nižší technici, což jsme nepředpokládali) a byli tole-

rantnější k příjmovým nerovnostem mezi vysokou a nízkou statusovou kategorií. Mistři a nižší technici, kromě již zmíněné skutečnosti, byli také tolerantnější k nerovnostem mezi vysokou a střední statusovou kategorií, opět nečekaný výsledek. Kvalifikovaní dělníci naopak snižovali výši zaslouženého příjmu vysoké statusové kategorie (a to i ve srovnání s dělníky nekvalifikovanými a zemědělskými) a byli nejméně tolerantní k nerovnostem mezi zaslouženými příjmy vysoké a nízké statusové kategorie. Tedy zjištění poněkud jiná a ne tak přímočará, jak jsme předpokládali (viz hypotézu 6).

Směr působení politické orientace byl takový, jaký byl nasnadě (viz hypotézu 8), a jeho síla byla naprosto přesvědčivá: jak se měnila politická orientace odleva doprava, tak se zvětšovala tolerance k příjmovým nerovnostem mezi všemi statusovými kategoriemi. Politická orientace významně neovlivňovala jen názory na výši zaslouženého příjmu nízké statusové kategorie.

Abychom měli představu, jak moc (nebo jak málo) se lišily názory mezi různými skupinami obyvatelstva, podívejme se na extrémní případy (nejsou to však absolutní extrémy) vyplývající z vybraných regresních rovnic tabulek 3A-3B. Dvacetiletý muž, který žil v domácnosti, která by podle jeho mínění potřebovala měsíčně třikrát více peněz, považoval za spravedlivý příjem pro nízkou statusovou kategorii 9 643 Kč, zatímco padesátiletá žena, jejíž domácnost měla 1,25 krát více, než potřebovala, si myslela, že spravedlivá částka je 7 214 Kč. Vyšší odborník s dvacetiletou školní docházkou, praviceově orientovaný považoval za legitimní příjem pro vysokou statusovou kategorii 44 534 Kč, zatímco kvalifikovaná dělnice s dvanáctiletou školní docházkou, levicově orientovaná, jen 21 142 Kč. Názory na zasloužený příjem vysoké statusové kategorie se tedy lišily mnohem podstatněji než názory na zasloužený příjem nízké statusové kategorie. Padesátiletý vyšší odborník s dvaceti lety školní docházky, praviceově orientovaný, jehož domácnost měla měsíčně 1,25 krát víc peněz, než potřebovala, považoval za legitimní, aby příjem vysoké statusové kategorie byl 5,9 krát větší než příjem nízké statusové kategorie, zatímco pro dvacetiletou kvalifikovanou dělnici s dvanácti lety školní docházky, levicově orientovanou, jejíž domácnost potřebovala třikrát víc, než měla, byl tento poměr jen 2,3.

Vzhledem k současnému usilování lékařů o značné zvýšení platů, které je mimo jiné jistě vyvoláno i zkušeností, že jejich západní kolegové mají příjmy odpovídající vysoké statusové kategorii, není bez zajímavosti následující zjištění (plynoucí z regresní rovnice): Spravedlivá výše příjmu střední statusové kategorie, kam byl obvodní lékař podle názorů respondentů zařazen, což je zřejmý důsledek dlouhého období, kdy platy inteligence působící v nevýrobní sféře byly velmi nízké, se pohybovala zhruba od třinácti do osmnácti tisíc, a navíc geometrický průměr speciálně pro obvodního lékaře byl 16 113 Kč.

V tabulce 5 jsou průměrné hodnoty proměnné ln (poměr mezi odhady skutečného vysokého a nízkého příjmu / poměr mezi zaslouženým vysokým a nízkým příjmem), a to pro celou populaci a různé vzdělanostní skupiny (jen základní vzdělání, další bez maturity, další s maturitou nebo i nástavbové pomaturitní, vysoká škola). Čím vyšší hodnota, tím větší je pocit nespravedlnosti. Pocit, že vztah mezi skutečnými příjmy vysoké a nízké statusové kategorie je nespravedlivý, měly všechny vzdělanostní kategorie, a tedy i populace jako celek, ale v různé síle. Tento pocit byl v roce 1995 silnější než v roce 1992 u všech vzdělanostních skupin kromě skupiny se základním vzděláním. Tyto výsledky podporují hypotézu 9 a nejsou v žádném rozporu s tvrzením, že se zvětšila tolerance k nerovnostem (při srovnání s rokem 1992), které jsme formulovali a prokázali výše.

Tolerance k příjmovým nerovnostem sice vzrostla, ale skutečné nerovnosti, tak jak je lidé subjektivně vnímali, vzrostly více, než dovoľoval vzrůst tolerance, a proto výsledkem bylo zvětšení pocitu nespravedlnosti oproti stavu v roce 1992.

Tabulka 5. Průměry proměnné $\ln$ (poměr mezi odhady skutečného vysokého a nízkého příjmu / poměr mezi zaslouženým vysokým a nízkým příjmem) pro vzdělanostní kategorie a celou populaci v roce 1992 a 1995 a hodnoty statistiky t pro testování rozdílu mezi uvedenými roky

	1992	1995	t
Základní vzdělání	0,5302	0,5043	-0,3291
Další bez maturity	0,5562	0,6333	1,9042*
Další s maturitou	0,3549	0,5446	4,4795***
Vysoká škola	0,2124	0,3942	2,9692**
Celek	0,4551	0,5529	3,7603***

Symbole *, **, *** označují po řadě významnosti na hladině α , kde $0,01 < \alpha \leq 0,05$; $0,001 < \alpha \leq 0,01$; $\alpha \leq 0,001$.

Regresní rovnice v posledním sloupci tabulky 3B potvrzuje hypotézu 10. Pocit, že vztah mezi odhady skutečného příjmu vysoké a nízké statusové kategorie byl v roce 1995 nespravedlivý, byl tím silnější, čím byl člověk mladší, čím kratší dobu chodil do školy, čím levicověji byl orientovaný a čím žil ve větší finanční tísní. Pro dvacetiletého člověka s desetiletou školní docházkou, který byl levicově orientovaný a žil v rodině, jejíž měsíční příjem byl třikrát menší, než by byla potřebovala, byla hodnota proměnné (poměr mezi odhady skutečného vysokého a nízkého příjmu / poměr mezi zaslouženým vysokým a nízkým příjmem) rovna 3,7. Pro padesátiletého člověka s dvacetiletou školní docházkou, který byl pravicově orientovaný a žil v domácnosti s měsíčním příjmem 1,25 krát větším, než potřebovala, byla hodnota stejné proměnné rovna jen 1,1.

Závěr

Česká veřejnost měla v roce 1995 jasné názory na zasloužené příjmy jedenácti profesí, které pokrývaly celé rozpětí od nekvalifikovaných až po vysoce kvalifikované a rozdělila je tak do nízké statusové kategorie (nekvalifikovaný dělník v továrně, prodavač v obchodním domě, zemědělský dělník, kvalifikovaný dělník v továrně), střední (vlastník malého obchodu, obvodní lékař) a vysoké (právník, ředitel velkého podniku, ministr, soudce Nejvyššího soudu, majitel velké továrny). Prakticky nikdo neuznával princip rovnosti, ani něco tomu blízkého mezi zaslouženými příjmy různých statusových kategorií. Existovala široká shoda o hierarchii příjmů, ale ne o velikosti nerovností. Různé skupiny lidí považovaly různě velké nerovnosti za morálně ospravedlnitelné. Největší rozdíly pozorujeme v názorech na legitimní velikost vysokých příjmů a potažmo poměru vysokých a nízkých příjmů. Tyto rozdíly byly navíc jak sociálně, tak politicky strukturované, a stávají se tak součástí demokratického politického boje. Menší tolerance k nerovnostem mezi vysokými a nízkými příjmy byla vlastní ženám a kvalifikovaným dělníkům, větší nerovnosti naopak podporovali vyšší odborníci. Dále se ukázalo, že čím byl člověk mladší, čím kratší dobu se vzdělával, čím více byl politicky vlevo a čím větší finanční tíseň v domácnosti zažíval, tím menší nerovnosti považoval za legitimní.

Pozitivním zjištěním, alespoň na první pohled, bylo zvětšení tolerance k nerovnostem mezi příjmy nízké a vysoké statusové kategorie. Totéž zjistil i Matějů a kol.

[1996], když porovnával názory na spravedlivé příjmy nekvalifikovaného dělníka a ředitele velkého podniku ve výzkumech *Sociální spravedlnost 1995* (stejný výzkum jako zde prezentovaný) a *Sociální spravedlnost 1991*.⁵ Kladný náboj této skutečnosti je oslaben pochybnostmi, zda důvodem uznání legitimacy větších nerovností bylo skutečné ztotožnění se s principem, že vysoce odborná práce musí být placena mnohem lépe než nekvalifikovaná, a nebo prostě fakt, že skutečné nerovnosti, tak jak je společnost reflektovala, se zvětšily. Podle teorie, kterou navrhli Walster, Berscheid a Walster [1978], totiž pocit nespravedlivosti motivuje lidi k tomu, aby obnovili pocit spravedlivosti. Lidé, kteří se nacházejí v nevyvážených situacích, buď mění tyto situace, nebo mění svá hodnocení těchto situací. A protože je psychologická korekce snazší, bývá uplatňována mnohem častěji. Pokud bychom se ztotožnili s touto teorií a aplikovali ji na naši situaci, pak zvětšení tolerance k nerovnostem mezi zaslouženými příjmy mohl být pouze prostředek, kterým se lidé vyrovnávali s růstem nerovností mezi skutečnými příjmy.

Dalším důležitým zjištěním je zesílení pocitu, že skutečné, subjektivně vnímané nerovnosti mezi nízkými a vysokými příjmy jsou nespravedlivé. K tomuto jevu došlo i přesto, že se zvětšila tolerance k nerovnostem, a o to je závažnější. Ke stejným závěrům došel i Matějů a kol. [1996]. Jak vyplynulo z naší analýzy, rozdíly v síle pocitu nespravedlnosti v roce 1995 byly opět strukturovány sociálně a politicky, podobně jako názory na velikost nerovností, které lze ještě považovat za morálně ospravedlnitelné. Z těchto důvodů se domníváme, že téma distributivní spravedlnosti se stalo tématem, které rozděluje společnost a může v ní vyvolávat napětí.

BLANKA ŘEHÁKOVÁ je členkou výzkumného týmu „Sociální stratifikace“ v Sociologickém ústavu AV ČR. Věnuje se převážně výzkumu vzdělanostních a sociálních nerovností a v poslední době též vztahu třídy a volebního chování.

Literatura

- Aristotle 1952. *The Works of Aristotle. Two Volumes*. Chicago: Britannica.
- Arts, W., P. Hermkens, P. van Wijck 1991. „Income and the Idea of Justice: Principles, Judgments, and their Framing.“ *Journal of Economic Psychology* 12: 121-140.
- Becker, G. 1975. *Human Capital*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Berger, J., M. Zelditch, B. Anderson, B. P. Cohen 1972. „Structural Aspects of Distributive Justice: A Status-Value Formulation.“ Pp. 119-146 in *Sociological Theories in Progress*, vol. 2, ed. by J. Berger, M. Zelditch, B. Anderson. Boston: Houghton Mifflin.
- Brickman, P., R. Folger, E. Goode, Y. Schul 1981. „Microjustice and macrojustice“. Pp. 173-201 in *The justice motive in social behavior. Adapting to times of scarcity and change*, ed. by M. J. Lerner and S. C. Lerner. New York: Plenum Press.
- Cohen, R. L. 1979. „On the distinction between individual deserving and distributive justice.“ *Journal of the Theory of Social Behavior* 9: 167-185.
- Connor, W. D. 1979. *Socialism, Politics, and Equality: Hierarchy and Change in Eastern Europe and the USSR*. New York: Columbia University Press.

⁵) Mezinárodní komparativní projekt *International Social Justice Project* (ISJP) byl finančně podpořen National Council for Soviet and East European Research (USA) a National Science Foundation (USA). Mezinárodní výzkumný tým vedl David Mason. Za bývalé Československo byli členy mezinárodního týmu Petr Matějů a Jan Hartl. Provedení výzkumu v bývalém Československu sponzorovala Grantová agentura ČSAV a STEM.

- Deutsch, M. 1975. „Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice?“ *Journal of Social Issues* 31: 137-149.
- Domański, H., B. Heyns 1992. „Toward a Modified Theory of Market Transition: From Bargain to Market Control in State Socialism.“ Warsaw (manuscript).
- Havelka, M. 1995. „Recenzentovy pochybnosti o jedné tezi výše uvedeného článku Petra Matějů a Kláry Vlachové.“ *Sociologický časopis* 31: 240-242.
- Jasso, G. 1978. „On the Justice of Earnings: A New Specification of the Justice Evaluation Function.“ *American Journal of Sociology* 83: 1398-1419.
- Kelley, J., M. D. R. Evans 1993. „The Legitimation of Inequality: Occupational Earnings in Nine Nations.“ *American Journal of Sociology* 99: 75-125.
- Knuegel, J. R., E. R. Smith 1981. „Beliefs about Stratification.“ *Annual Reviews of Sociology* 7: 29-56.
- Leventhal, G. S. 1976. „Fairness in social relations“. Pp. 211-239 in *Contemporary topics in social psychology*, ed. by J. Thibaut, T. T. Spence and R. C. Carson. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Machonin, P. 1993. „The Social Structure of Soviet-Type Societies. Its Collapse and Legacy.“ *Czech Sociological Review* 1: 231-249.
- Matějů, P. 1993. „Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace. Česká republika 1989-1992.“ *Sociologický časopis* 29: 341-366.
- Matějů, P. 1996. „In Search of Explanation for Recent Left-Turns in Post-Communist Countries. Pp. 43-82 in *Social Cost of Economic Transformation in Central Europe*, ed. by J. M. Kovacs. *International Review of Comparative Public Policy* 7, Special issue.
- Matějů, P., B. Řeháková, K. Vlachová, J. Krejčí, L. Chytráčková 1996. „Sociální třídy, postoje k nerovnostem a politické orientace. Vývoj v letech 1991-1995.“ Soubor textů a datová dokumentace k tiskové konferenci, která se konala 9. 1. 1996 v Praze.
- Matějů, P., K. Vlachová 1995. „Od rovnostářství k zásluhovosti?“ *Sociologický časopis* 31: 215-239.
- Messick, D., K. Cook, (eds.) 1983. *Equity Theory: Psychological and Sociological Perspectives*. New York: Praeger.
- Robinson, R. V., W. Bell 1978. „Equality, Success, and Justice in England and the United States.“ *American Sociological Review* 43: 125-143.
- Řeháková, B., K. Vlachová 1995. „Subjective Mobility after 1989. Do People Feel a Social and Economic Improvement or Relative Deprivation?“ *Czech Sociological Review* 3: 137-155.
- Schwinger, T. 1980. „Just allocation of goods, decisions among three principles.“ Pp. 95-125 in *Justice and social interaction*, ed. by G. Mikula. Bern: Springer Verlag.
- Večerník, J. 1991. „Earnings distribution in Czechoslovakia: intertemporal changes and international comparison.“ *European Sociological Review* 7: 237-252.
- Večerník, J. 1992. „Změny v příjmové nerovnosti v letech 1988-1992.“ *Sociologický časopis* 26: 666-684.
- Walster, E., E. Berscheid, G. W. Walster 1978. „New Directions in Equity Research.“ Pp. 1-42 in *Equity Theory: Toward a General Theory of Social Interaction*, ed. by L. Berkowitz and E. Walster. New York: Academic.
- Wesolowski, W., E. Wnuk-Lipiński 1992. „Transformation of Social Order and Legitimization of Inequalities.“ Pp. 83-95 in *Escape from Socialism. The Polish Route*, ed. by W. Connor and P. Ploszajski. Warsaw.

Summary

The Czech society held clear views on deserved incomes of eleven occupations that cover the whole range from unskilled to elite jobs. Almost nobody accepted the equality principle or anything close to it. There was a general agreement about the hierarchy of incomes but not about the magnitude of income inequalities. The most striking differences, which had a social and political structure, were among the attitudes to deserved incomes of the high-status occupations and consequently to the ratio of deserved incomes of the high-status and the low-status occupations. Another finding was that the feeling of injustice increased between 1992 and 1995 despite an increase in tolerance towards inequalities. The strength of the feeling was also socially and politically structured. Therefore, we have good reason to believe that distributive justice has become a topic that divides the Czech society and can cause tensions.